

ЗДРОК О.І.

ад'юнкт кафедри
кримінального процесу та стратегічних
розслідувань
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.58>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОМІРНОГО ОБМЕЖЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА

У статті здійснено аналіз чинного кримінального процесуального законодавства щодо регламентації недоторканності права власності в кримінальному процесі та правомірності обмеження вищезазначеної засади під час застосування заходу забезпечення кримінального провадження у вигляді арешту майна. Проаналізовано норми Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та релевантні рішення Європейського суду з прав людини, які регламентують правомірність обмеження недоторканності права власності. Висвітлено теоретичні напрацювання щодо визначення переліку процесуальних дій та заходів під час яких може обмежуватися право власності. Виокремлено ряд проблем в регламентації арешту майна, зокрема щодо відсутності в національному законодавстві дефініції «майно», на яке можна накласти арешт. Запропоновано внести зміни до кримінального процесуального законодавства, з урахуванням відповідних рішень ЄСПЛ та концепції майна, що міститься в Протоколі 1 до ЄКПЛ, тобто не обмежуватися критеріями, які встановлені в ст.170 та ст. 98 КПК України, а включати до цього поняття також інші права, речі, активи, інтереси та блага, відповідно до яких особа може мати певний матеріальний інтерес, а також юридичні документи або акти, які підтверджують право на такі активи або інтерес у них

Зроблено висновок, що на сьогоднішній день і норми національного і норми міжнародного законодавства гарантують забезпечення права власності але передбачають можливість держави в окремих випадках і у визначеному законом порядку обмежувати право власності осіб, зокрема під час застосування таких заходів забезпечення кримінального провадження як: тимчасове вилучення майна, тимчасовий доступ до речей і документів, арешт майна. З метою дотримання принципу правової визначеності, такі обмеження повинні бути чітко врегульовані та однаково зрозумілі для усіх правозастосувачів.

Ключові слова: недоторканність права власності, захід забезпечення кримінального провадження, арешт майна, власність, майно.

Zdrok O.I. Certain aspects of the lawful restriction of the inviolability of property rights during the arrest of property

The article analyzes the current criminal procedural legislation on the regulation of the inviolability of property rights in the criminal process and the legality of limiting the above-mentioned basis when applying a measure to ensure criminal proceedings in the form of seizure of property. The norms of the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, Protocol 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and relevant decisions of the European Court

of Human Rights, which regulate the legality of restricting the inviolability of property rights, are analyzed. Theoretical developments on determining the list of procedural actions and measures during which ownership may be limited are highlighted. A number of problems in regulating the seizure of property have been singled out, in particular regarding the absence of the definition of «property» in the national legislation, which can be seized. It is proposed to amend the criminal procedural legislation, taking into account the relevant decisions of the ECHR and the concept of property, contained in Protocol 1c of the ECHR, i.e. not limited to criteria, which are established in Articles 170 and 98 of the CPC of Ukraine, and include other rights in this concept, things, assets, interests and goods, according to which a person may have a certain material interest, as well as legal documents or acts, confirming the right to such assets or interest in them

It is concluded that to date, both the norms of national and international legislation guarantee the provision of property rights, but provide for the possibility of the state in some cases and in the manner prescribed by law to limit the ownership of persons, in particular when applying such measures to ensure criminal proceedings as: temporary seizure of property, temporary access to things and documents, seizure of property. In order to comply with the principle of legal certainty, such restrictions should be clearly regulated and equally understandable to all law enforcers.

Keywords: *inviolability of property rights, measures to ensure criminal proceedings, seizure of property, property, property.*

Недоторканність права власності є однією із засад кримінального провадження, реалізація якої регламентується міжнародним та національним законодавством, зокрема: ст.ст. 7, 16 Кримінального процесуального кодексу України (далі-КПК України) [1], ст. 41 Конституції України [2], Протоколом 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) [3], правовими позиціями Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), що відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [4] а також згідно зі ст. 8, 9 КПК України, визнаються джерелом права, а їх застосування та врахування є обов’язковим під час здійснення кримінального провадження для усіх правозастосувачів.

Так, відповідно до ст. 16 КПК України, позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому КПК України. Без судового рішення допускається лише тимчасове вилучення майна [1].

Як вже зазначалося вище, Конституція України також містить норму, відповідно до якої кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст.41). Відповідно до вищезазначеної статті, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об’єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об’єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом [2].

Міжнародне законодавство подібно регламентує це питання. Так, зокрема, відповідно до ст. 1 Протоколу 1 до ЄКПЛ, кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням

майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів [3].

Одним із важливих «джерел» розуміння недоторканості права власності у природно-правовому вимірі для держави є, безперечно рішення ЄСПЛ. Зокрема, у п. 90 рішення у справі «Совтрансавтохолдинг проти України» від 25 липня 2002 р., Суд вказує, що відповідно до його прецедентної практики ст. 1 Першого Протоколу ЄКПЛ містить три окремі норми: перша, що виражається в першій фразі першого абзацу та несе в собі загальний характер, виражає принцип поваги до права власності; друга, що міститься у другій фразі того ж абзацу та має предметом уваги позбавлення права власності за певних умов; що стосується третьої, згаданої у другому абзаці, вона визнає саме можливість державам-учасникам регламентувати на власний розгляд використання майна в загальних інтересах. Мета цієї норми Протоколу ЄКПЛ полягає в тому, що перед тим, як розглянути питання про дотримання першої, Суд повинен визначити, чи можуть застосуватися дві останніх. Отже, засада недоторканості права власності у кримінальному провадженні впливає із поваги до права власності, позбавлення права власності та контролю з боку держави щодо використання власності, які закріплені у ст. 1 Протоколу ЄКПЛ [5].

Аналіз практики ЄСПЛ свідчить, що право власності розглядається як органічний елемент всієї системи фундаментальних прав і свобод людини, яке реалізується в нерозривному зв'язку з іншими правами. Інститут права власності є складним і багатогранним, і як наслідок практика Суду щодо його захисту є такою значною і носить різнобічний характер, що далеко не всі правові позиції ЄСПЛ знайшли своє відображення у вітчизняній науці міжнародного права. Крім того, ЄСПЛ ставиться до ЄКПЛ як до «живого організму», що постійно розвивається, у зв'язку з чим, підходи ЄСПЛ до розуміння окремих положень ЄКПЛ та Протоколів до неї, у тому числі і положень щодо права власності, еволюціонують, зазнають часом істотних змін у зв'язку з чим виникає необхідність в аналізі новітніх підходів ЄСПЛ щодо змісту та юридичної природи права власності [6, с.114]. Відповідно до усталеної практики ЄСПЛ володіння майном повинно бути законним [7]. Поняття «законність» у розумінні ЄКПЛ передбачає дотримання відповідних положень національного та міжнародного законодавства а також принципу верховенства права, що включає свободу від свавілля [8-10].

Отже, і норми національного і норми міжнародного законодавства передбачають можливість держави в окремих випадках і у визначеному законом порядку обмежувати право власності осіб, однак з метою дотримання принципу правової визначеності, такі обмеження повинні бути чітко врегульовані та однаково зрозумілі для усіх правозастосувачів.

Відповідно до національного законодавства, наразі наша держава гарантує забезпечення права власності, однак в окремих випадках – дозволяє його обмежувати або навіть позбавляти, зокрема під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а саме під час: тимчасового вилучення майна, тимчасового доступу до речей і документів, арешту майна.

Ряд науковців розширюють цей перелік, і до заходів, які обмежують майнові права громадян, окрім вищеперерахованих, відносять ще й: 1) накладення грошового стягнення, 2) внесення застави і звернення застави в дохід держави тощо; 3) ізоляційні заходи (у випадку залишення майна підозрюваного / обвинуваченого без нагляду), 4) особисту поруку, 5) обшук, 6) вирішення питання про речові докази, 7) відсторонення від посади, 8) слідчий експеримент, 9) проведення експертизи, 10) проведення контрольованої та оперативної закупки як різновиду контролю за вчиненням злочину, 11) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, 12) обстеження місць, житла чи іншого володіння особи, 13) накладення арешту на кореспонденцію, її огляд і виїмка [5; 11]. На нашу думку, це питання є дискусійним та потребує додаткового опрацювання, адже основною метою проведення чи застосування більшості з виокремлених вище додаткових процесуальних дій та заходів – не є обмеження майнових прав, а якщо навіть і говорити про потенційну можливість досягнення такої мети в межах їх застосування чи проведення, то перелік зазначених заходів,

може бути значно ширше, адже гіпотетично можна здійснювати обмеження майнових прав і під час інших дій та заходів, передбачених в КПК України, а не лише перерахованих.

Не ставлячи за мету в науковій статті визначити увесь перелік процесуальних дій та заходів, що містяться в КПК України, які прямо чи опосередковано обмежують право власності, пропонуємо зупинитися лише на одному з них, а саме – на арешті майна, що полягає в тимчасовому, до скасування у встановленому КПК України порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом кримінального правопорушення, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна[1].

Відповідно до вищезазначеної дефініції, арештувати можна не усе майно, а лише те, яке відповідає певним критеріям. Так, у випадку накладення арешту на майно з метою збереження речових доказів – арешт накладається на майно будь-якої фізичної або юридичної особи за наявності достатніх підстав вважати, що воно відповідає критеріям, визначених в ст. 98 КПК України, а саме: відноситься до матеріальних об'єктів, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально-протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально-протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Арешт на комп'ютерні системи чи їх частини накладається лише у випадках, якщо вони отримані внаслідок вчинення кримінального правопорушення або є засобом чи знаряддям його вчинення, або зберегли на собі сліди кримінального правопорушення, або у випадках, передбачених п.п. 1-4 ч.2 ст. 170 КПК України, або якщо їх надання разом з інформацією, що на них міститься, є необхідною умовою проведення експертного дослідження, а також якщо доступ до комп'ютерних систем чи їх частин обмежується їх власником, володільцем або утримувачем чи пов'язаний з подоланням системи логічного захисту. Арешт може бути накладений і на майно, на яке раніше накладено арешт відповідно до інших актів законодавства [1].

Проте, законодавець встановив і певні заборони, щодо застосування вищезазначеного заходу. Так, відповідно до ч. 3 ст. 170 КПК України, забороняється накладати арешт на кошти на єдиному рахунку, відкритому у порядку, визначеному ст. 35-1 Податкового кодексу України, на кошти на рахунках платників у системі електронного адміністрування податку на додану вартість, на кошти, що перебувають на поточних рахунках із спеціальним режимом використання, відкритих відповідно до ст. 15-1 Закону України «Про електроенергетику», на поточних рахунках із спеціальним режимом використання, відкритих відповідно до ст. 19-1 Закону України «Про теплопостачання», на поточних рахунках із спеціальним режимом використання для проведення розрахунків за інвестиційними програмами, на поточних рахунках із спеціальним режимом використання для кредитних коштів, відкритих відповідно до ст. 26-1 Закону України «Про теплопостачання» і ст. 18-1 Закону України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення», на спеціальному рахунку експлуатуючої організації (оператора) відповідно до Закону України «Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки»[1].

Отже, як бачимо законодавець в КПК України, під час регламентації застосування арешту майна, оперує визначенням «майно», при цьому на надаючи його визначення. У розумінні ЄСПЛ термін «майно» знаходить тлумачення у низці рішень, а саме: «Маркс проти Бельгії»; «Колишній Король Греції та інші проти Греції»; «Спорронг і Льоннрот проти Швеції»; «Мелахер та інші проти Австрії»; «Новоселецький проти України»; «Гайдук та інші проти України»; «Мюллер проти Австрії»; «Грецькі нафтопереробні заводи Стран і Стратіс Андреадіс проти Греції»; «Бурдов проти Росії»; «Прессос Компанія Нав'єра С.А. та інші проти Бельгії»; «Пайн Велі Девелопмент Лтд. та інші проти Ірландії» «Беєлер проти

Італії»; «Совтрансавто-Холдинг» проти України»; «Ван Марле та інші проти Нідерландів»; «Тре Тракторер Актіболаг» проти Швеції» та ін. З огляду на вищезазначені рішення, поняття «майно» слід розуміти як будь-які активи, матеріальні чи нематеріальні, рухомі чи нерухомі, виражені у речах чи у правах, а також юридичні документи або акти, які підтверджують право на такі активи або інтерес у них [12, с. 554]. Такий висновок слідує також і з аналізу «концепції майна» яка відповідно до ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції полягає в автономному тлумаченні ЄСПЛ поняття майна, яке може відрізнитися від його тлумачення в деяких державах-членах Конвенції, тобто не обмежується власністю на матеріальні речі та не залежить від формальної класифікації у внутрішньому праві. Певні інші права й інтереси, що становлять активи, також можуть вважатися правом власності, а відтак і «майном». Визначальними критеріями для оцінки майна є економічна цінність, тобто грошова його оцінка, спираючись на об'єктивні чинники, а також ознака реальності майна – майно має бути наявним [13, с.127-132]. У рішеннях Суду у справі «Броньовські проти Польщі» (Broniowski v. Poland) № 31443/96 від 28 вересня 2005 року [14], у справі «Сук проти України» (Suk v. Ukraine) № 10972/05 від 10 березня 2011 року [15] сформульована позиція, що певні інші права й інтереси, що становлять активи, також можуть вважатися «правом власності», а відтак і «майном». В інших своїх рішеннях, наприклад, у справі «Пайн Велі Девелопмент Лтд. та інші проти Ірландії» (Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland) № 12742/87 від 29 листопада 1991 року [16], «S. проти Сполученого Королівства» (S. v. the United Kingdom) № 10741/84 від 04 березня 1987 року [17], у контексті ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції визначено, що об'єктами права власності можуть бути у тому числі «легітимні очікування» та «майнові права» [18].

Підсумовуючи, можемо зробити **висновок**, про те, що на сьогоднішній день і норми національного і норми міжнародного законодавства гарантують забезпечення права власності але передбачають можливість держави в окремих випадках і у визначеному законом порядку обмежувати право власності осіб, зокрема під час застосування таких заходів забезпечення кримінального провадження як: тимчасове вилучення майна, тимчасовий доступ до речей і документів, арешт майна. З метою дотримання принципу правової визначеності, такі обмеження повинні бути чітко врегульовані та однаково зрозумілі для усіх правозастосувачів. З цією метою регламентація підстав та порядку застосування арешту майна потребує конкретизації, зокрема щодо визначення поняття майно, з урахуванням Протоколу 1 до ЄКПЛ та відповідних рішень ЄСПЛ.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n384>
3. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
5. Карпенко М.О., Вартовнік О.М. Право власності у кримінальному провадженні крізь призму практики Європейського Суду з прав людини. Право і суспільство. №6 (частина 2). 2019. С. 150–155.
6. Горобець Н. Г. Захист права власності в практиці Європейського суду з прав людини. Дис. ... к.ю.н.: 12.00.11. К. Київський університет права НАН 220 України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2018. 228 с. С.76–114.
7. Рішення ЄСПЛ у справі «Zhuk проти України» (Zhuk v. Ukraine) № 45783/05, від 21 жовтня 2010 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-101206>

8. Рішення ЄСПЛ у справі «Іатрідіс проти Греції» (Iatridis v. Greece) [GC], № 31107/96, ECHR 1999-II. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58227>
9. Рішення ЄСПЛ у справі «Антриш проти Франції» (Hentrich v. France) від 22 вересня 1994 року, Series A, № 296-A. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57903>
10. Рішення ЄСПЛ у справі «Кушоглу проти Болгарії» (Kushoglu v. Bulgaria) № 48191/99 від 10 травня 2007 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-157037>
11. Музиченко О.В. Реалізація конституційного принципу недоторканності права власності на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 267 с.
12. Мірошниченко О.А. Право власності у розумінні Європейського суду з прав людини (загальна характеристика). *Форум права*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_2_57
13. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : Наук.-метод. посібник для суддів. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Координатор проектів ОБСЄ в Україні, 2015. 208 с.
14. Рішення ЄСПЛ у справі «Броніовські проти Польщі» (Broniowski v. Poland) № 31443/96 від 28 вересня 2005 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-70326>
15. Рішення ЄСПЛ у справі «Сук проти України» (Suk v. Ukraine) № 10972/05 від 10 березня 2011 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-103893>
16. Рішення ЄСПЛ у справі «Пайн Велі Девелопмент Лтд. та інші проти Ірландії» (Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland) № 12742/87 від 29 листопада 1991 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57711>
17. Рішення ЄСПЛ у справі «S. проти Сполученого Королівства» (S. v. the United Kingdom) № 10741/84 від 04 березня 1987 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-506> (дата звернення – 01.10.2019).
18. Шаповалова І.С., Рогальська В.В. Застосування практики Європейського суду з прав людини слідчим суддею місцевого загального суду під час здійснення судового контролю : монографія. Одеса. Видавничий дім «Гельветика». 2020. 274 с. С. 129–133.

